

Obinugrilaisen vokaaliston historiaa

LÁSZLÓ HONTI *Geschichte des obugrischen Vokalismus der ersten Silbe*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1982. 227 s.

Suomalais-ugrialaisten kielten vokaaliston tutkimuksessa on ugrilaisilla kielillä ollut omalaatuinen asema. Ostjakin ja vogulin ensi tavun vokaalistojen sisäisestä historiasta piirsivät jo K. F. Karjalainen ja Artturi Kannisto väitöskirjoissaan (1905, 1919) kokonaiskuvat, jotka perustuivat heidän omaan keräämäänsä aineistoon. Aineisto oli arvokasta, mutta siihen perustuva kantaostjakin ja -vogulin suhteiden rekonstruointi on nyttemmin katsottava suurelta osalta vanhentuneeksi. Mm. Simonyi, Szinnyei, Balassa, Melich ja

Gombocz vuorostaan tekivät aikoinaan perustyötä, joka on antanut tärkeimmät rakennuspuut nykyiselle käsitykselle unkarin vokaaliston kehityksestä. Mitään kaikkien ugrilaisten tai edes obinugrilaisien kielten vokaalihistorian synteesiä ei kuitenkaan ollut, ennen kuin Wolfgang Steinitz 1944 julkaisi teoksensa »Geschichte des finnisch-ugrischen Vokalismus», jossa hän johteli eri suomalais-ugrilaisien kielten vokaaliedustukset olettamasta suomalais-ugrilaisen kantakielen järjestelmästä. Tuon perusjärjestelmän ennallistuksessa hänellä oli avainkielenään nimenomaan ostjakki, tarkemmin sanoen sen itäryhmässä puhutut vanhoilliset Vahin ja Vasjuganin varren murteet. Juuri niiden pohjalta hän ennallisti pääosan suomalais-ugrilaisen kantakielen vokaalikvaliteeteista ja samoin sen kvantiteettisuhteet: alun perin olisi ostjakkilaisittain vallinnut »täysien» (= venymiskykyisten) ja redusoituneiden vokaalien vastakohta. Yhtä tärkeän sijan hänen rekonstruktioissaan saivat ostjakin morfonologiset vokaalivaihtelut, jotka varsinkin itämurteissa ovat produktiiveja sekä taivutuksen että johdon alalla. Niidenkin jälkiä Steinitz näki paitsi vogulissa ja unkarissa myös muissa suomalais-ugrilaisissa kielissä. Tässä kohden Steinitzin teoria selvästi muistuttaa Setälän ajatuksia suomalais-ugrilaisien kielten ablautvaihteluista, vaikkei hän Setälän astevaihteluteorian kannattajaksi muuten tunnustaudukaan.

Suppeaa esitystään Steinitz myöhemmin täydensi julkaisemalla monografiat sekä ostjakin että vogulin vokaaliston kehityksestä (Geschichte des ostjakischen Vokalismus, 1950; Geschichte des wogulischen Vokalismus, 1955). Kummassakin esitellään eri murteiden vokaalisysteemit ja johdetaan nykyedustus sitten rekonstruoiduista kantaostjakin tai -vogulin vokaaleista; niiden suomalais-ugrilaiseen taustaan Steinitz ei enää enemmälti puutu.

Steinitzin suomalais-ugrilaisien rekonstruktioiden pohjan on myöhempi tutki-

mus osoittanut kestävämmäksi. Suomalais-permiläisen vokaaliston kehitys selittyy selvästi toisenlaisista lähtökohdista kuin Steinitz otaksui, ja lisäksi on samojedikielten vokaalihistoriaan etenkin Pekka Sammallahten ja Juha Janhusen ansiosta saatu huomattavaa selvyttä. Molemmat tutkijat ovat myös esittäneet kantaauralin vokaalijärjestelmästä näkemysensä, joka perustuu toisaalta suomalais-permiläisten, toisaalta samojedikielten todistusaineistoon (ks. Sammallahti, Über die Laut- und Morphemstruktur der uralischen Ursprache, FUF 43, 1979, s. 22–66; Janhunen, On the structure of Proto-Uralic, FUF 44, 1981, s. 23–42; sama, Uralilaisen kantakielen sanastosta, SUSA 77, 1981, s. 219–274). Niin tyystin on rekonstruoinnin pohja muuttunut Steinitzin esittämästä, että ugrilaisten kielten todistuksella ei siinä tätä nykyä ole lainkaan sijaa. Janhunen toteaa tämän puutteeksi, joka areaalilingvivististä syistä ei kuitenkaan liene kovin vakava ja jota siksi on kestettävä niin kauan kuin »ugrilaista kantakieltä [ei] ole kyetty eksplisiitisti rekonstruoimaan» (SUSA 77 s. 220–221).

On muistettava, että vokaalimonografioissaan ei Steinitzkaan pyrkinyt rekonstruoimaan erityistä kantaugria tai kantaobinugria. Ostjakin, vogulin ja unkarin kannan hän 1944 johtaa kunkin olettamasta suomalais-ugrilaisesta kannasta ilman välitasoja; vain jossain pilkahtaa sellainen lausuma kuin sivulla 80: sen mukaan esim. alkuperäinen obinugrilainen vokaalisto on ollut olennaisesti identtinen kantaostjakkilaisen (ja sitä mukaa myös suomalais-ugrilaisen) vokaaliston kanssa. Tällaisena Steinitz esittää obinugrilaisen järjestelmän László Hontin tietämän mukaan myös käsikirjoitukseksi jääneessä obinugrilaisen vokaaliston historiassaan.

Hontin uuden teoksen sisältö vastaa kirjan nimeä. Tutkittavana on tosiaan obinugrilainen vokaalisto sisältä käsin, eivät sen sijaan sen yhtymäkohdat muiden suomalais-ugrilaisien kielten vokaali-

järjestelmiin, saati että obinugrilaista vokaalista pyrittäisiin asettamaan näiden kehityksen pohjaksi. Tutkimuksen selkärangana on huolellisesti koostettu 724 ostjakkilais-vogulilaisen sanarinnastuksen luettelo; kullekin rinnastukselle Honti esittää selvitystensä perusteella myös kantaobinugrilaisen lähtömuodon. Heti tutkimuksen alussa hän taulukoi kantaobinugrin ensi tavun vokaaliston oman näkemyksensä mukaisesti: 9 pitkä ja 7 (tai 8?) lyhyttä vokaalia (Steinitzin käsikirjoituksessa vastaavasti 10 tai 11 täysvokaalia, 4 reductiovokaalia). Jonkin yksityiskohdan korjausta (esim. puoliväljien ɔ:n ja ö:n poistoa järjestelmästä) hän perustelee ansiokkaasti, mutta osalle muutoksia löytyy selitys vasta kirjan lopussa olevasta tiivistelmäluvusta. Olisi juonenkehittelyn kannalta varmaan ollut eduksi, jos kantaobinugrin vokaalijärjestelmä sekä kokonaisuutena että yksityisiltä osiltaan olisi heti alkuun konstruoitu lukijan nähden yhtenäisessä esityksessä. Juuri sen varassahan myöhempi, desendentti esitys etenee.

Tutkimusosan laajimpien lukujen aiheena on kantaobinugrin vokaaliston kehitys toisaalta kantavoguliin, toisaalta kantaostjakkiin mennessä. Luvut ovat symmetriset: molemmissa esitetään ensin lyhyesti itse järjestelmän kehityksen päälinjat, sitten kantaobinugrin eri vokaalien edustukset kantavogulissa tai -ostjakissa (lueteltu tunnusnumeroiden avulla kulloinkin koko esimerkkiaineisto), lopuksi lyhyet asendentit katsaukset, jotka helpottavat molemminpäistä vertailua. Sekä vogulin että ostjakin osuuksissa seuraa tämän jälkeen poleemiset jaksot, joissa perustellen kritikoidaan lukuisia Steinitzin vokaalihistorioiden yksityiskohtia. Erytystä huomiota saavat ostjakin kuulut vokaalivaihtelut. Honti ei pidä niitä alkuperäisinä vaan pyrkii löytämään niille äännehistoriallisen selityksen, jonka ydin sisältyy yleisessä muodossa seuraavaan:

Käsittääkseni vaihtelu on syntynyt kahden vastakkaisen tendenssin vaiku-

tuksesta: ensin oli toiminnassa ensi ja toisen tavun vokaalin välinen assimilaatiotendenssi, väljyysasteeseen perustuva vokaaliharmonia, ja sitten samojen tavujen vokaaleihin osaksi ulottuva dissimilaatio. (S. 77–78.)

Tätä periaatetta pikkuseikkoihin asti soveltaessaan Honti joutuu turvautumaan monenlaisiin oletuksiin. Teksti on tiivistä; joskus lukija mukavuutekseen kaipaisi väljempää havainnollistusta. Eräät otaksumat (esim. toisen tavun vokaalista johtuva ensi tavun assimilatorinen muutos $i > ä$ varhaiskantaostjakissa) jäävät vähän arvoituksellisiksi. Kun näet $i:n$ ja $ä:n$ välinen vokaali e ei ole samanaikaisesti väljentynyt, kirjoittaja joutuu olettamaan joko samanaikaisen $i > a$ -muutoksen analogiaa (mikä ehkä on mahdollisuuksien rajoissa) tai sitten hyp-päyksellistä äänteenmuutosta (mikä on tuskin uskottavaa).

Entä sitten vogulin ja ostjakin vokaalivaihtelujen oletettu yhteenkuuluvuus? Honti huomauttaa, että noissa vaihteluisa ei juuri ole yhteisiä piirteitä ja että enin osa niistä ei liioin voi olla yhteistä obinugrilaista lähtöä. Jäljelle kuitenkin jää tiettyssä verbiryhmässä oletettavasti esiintynyt paradigmaattinen $*\bar{o} \sim \bar{ä}$ -vaihtelu, josta »voimme saada lisää tietoja luultavasti vasta vogulin verbintaivutuksen historiallisen käsittelyn jälkeen». Kaikkiaan Steinitzin esimerkistö obinugrilaisten kielten säilömästä vokaalivaihtelusta raukeaa Hontin esityksen jälkeen lähes tyhjiin.

László Hontin tarkka tutkimus on selaista arvokasta, vaivoja vaatinutta detaljityötä, jommoista yhä tarvitaan monen suomalais-ugrilaisen kielen sekä äänneettä muoto-opin alalta. Hän on tietoisesti rajannut esityksestään pois jopa obinugrin kaikkein lähimmän sukukielen unkarin, jonka olisi luullut voivan sekä antaa perspektiiviä obinugrilaisten kielten suhteille että itse saavan uutta selitysaineistoa niistä käsin. Honti on kerran (Acta Linguistica 29, 1979, s. 22) viitanut siihen, että unkari joissakin suhteissa

Kirjallisuutta

on lähempänä vogulia kuin ostjakkia: unkarilais-vogulilaista yhteissanastoa on enemmän kuin unkarilais-ostjakkilaista, ja sellainen pieni äänteellinenkin yhtäläisyys kuin lukusanan '3' r:llinen asu (unk. *három* ~ vog. *kōram*) voi olla oireellinen. Ugrilaisten kielten jyrkkä kahtiajako obinugriin ja unkariin ei siten historiallisessa mielessä vastaisikaan täysin totuutta, kuten eivät sukupuumallin mukaiset äkkihaaroitukset usein muulloinkaan. Juuri unkarin vokaaliston tarkastelua obinugrilaisen vokaaliston rinnalla Honti pitääkin tulevaisuuden »jännittävimpanä tehtävänä» mutta huomauttaa samalla, että sitä varten olisi unkarin vokaalihistoria vielä tarkistettava ja toisaalta selvitettävä obinugrin jälkitavujen vokaalisto. Hontin teos luo maaperää sekä ugrilaisten kielten että laajemmin uralilaisten kielten vertailevalle tutkimukselle; komparatistille jo pelkästään hänen sanaluettelonsa rekonstruktioineen on aarreaitta.

TERHO ITKONEN